

A „kiáltás jogáért”: Tamási Áron és Sütő András angolul

A külföldi egyetemek gazdag könyvtárainak világirodalmi szabadpolcai számunkra roppant szomorú képet mutatnak: az albán, bolgár vagy szlovák irodalom többnyire háromszor annyi helyet foglal el, mint a magyar, hogy a cseh vagy lengyelről ne is beszéljünk. Mint mindnyájan tudjuk, a kánon kialakulása, a fordításra szánt művek kiválasztása, majd a lefordított változatok terjesztése s így fogadtatása is nagyon sok összetevő függvénye, amelyek fontossági sorrendjében az irodalmi érték meglehetősen hátul kullog. A kortárs írók között vannak ugyan sztárok, akik megjelennek a könyvfesztiválokon és egyéb nemzetközi intézmények körében, de a nemzeti sorskérdésekre reflektálók közül aligha vált ismertté bárki is.

Mint Sütő András fogalmaz: „a műfordítások nagy része: az eredeti halvány lenyomata. Cervantesszel szólva: a mintás szőnyeg visszája” (*Istenek és falovacs-kák*, 137). Nagy kérdés, hogy érdemes-e halvány lenyomatokat készíteni, mennyire halványulnak el különösen a nyelvükben oly gazdagon lelket, hagyományt, értéket őrző és újjáteremtő művek, ha számukra idegen közegbe, más nyelvbe kíséreljük meg átültetni őket. Hogyan lehet megtartani sajátos nyelvi-stiláris árnyalataikat, zamatukat, sokszínűségüket? Éppen Tamási Áronnál és Sütő Andrásnál? Előbbihez nyúlni sem mernénk, utóbbival botcsinálta műfordítóként mégiscsak megpróbálkoztunk. Szükségből és naivitásból: mert olyan kevés műve létezett angolul, s mert hittük, hogy ha elérhető lesz ezen a világnyelven, akkor a világirodalom részévé is válhat. De ahhoz, hogy olvassák is, ami megjelent fordításban, azt el kell juttatni könyvtárakba, könyvesboltokba; ahhoz hogy kézbe is vegyék, a médiában is ajánlani kell, ismertetni, terjesztetni a hírét, hiszen ismeretlenül rá se néz senki, a drámát be is kellene mutatni és így tovább. Máris a kultúrpolitikai hatalmak kezében vagyunk: akik megmondják külföldön (is), hogy kik a jó írók Magyarországon, akik hozzáférnek nemzetközi véleményformáló fórumokhoz. Egy itthoni példa a közelmúltból: a New Yorkban élő műfordító és színházi szakember, a felvidéki származású Brogyányi

Jenő egy kötetnyi drámafordítást összeállított Páskándi abszurdoidjaiból *Moment of Sincerity* (Az őszinteség pillanata) címmel (Kolozsvár, 1999). Akkor sem, ma sem lehet kapni, a példányok titokzatosan elsüllyedtek a raktárakban, sosem kerültek még a magyarországi könyvesboltokba sem, nemhogy külföldre vagy a frankfurti könyvvásárra, amire elvileg készültek. Az amerikai kiadónál ért kudarcunk, hogy megjelentethessünk egy erdélyi dráma válogatást angolul, könnyebben érthető, hiszen egyrészt a terra incognita mindig rizikó (és drámák esetében gyakori, hogy kiadók csak színházi bemutató után vállalkoznak publikálásra, a színházak viszont ellenkező sorrendben foglalkoznának ismeretlen darabbal). Másrészt amikor mégis akadt érdeklődő kiadó, az szokás szerint – jóhiszeműen – olyan bírálóknak adta ki a drámák szinopszisait, akik „ismerik” a művek származási helyét, körülményeit. A tehát (feltehetően) román lektoroktól meg is kaptuk a szokásos jelzőket: sovinizta, irredenta, nacionalista, talán fasiszta is, ergo közölhetetlen válogatás. A tartalomjegyzékben ezek álltak: Sütő András: *Advent a Hargitán*, Székely János: *Caligula helytartója*, Páskándi Géza: *A bosszúálló, a kapus, avagy: kérjük a lábat letörölni*, Lászlóffy Csaba: *Az eretnek* és Szócs Géza: *Karácsonyi történet*. Talán nem szükséges kommentálni az esélyeket.

Tamási Árontól tudomásom szerint, szégyenszemre, csupán egyetlen műve, az *Ábel a rengetegben* létezik angolul Kuttna Mari fordításában, Czine Mihály rövid előszavával (Budapest, 1966). A Magyarországon született (1934, Pécsvárad – 1983, Southampton), de gyermekkorában Ausztráliába került (tehát angolul anyanyelvi szinten beszélő és író) filmkritikus, fesztiváligazgató, aki különösen a magyar film külföldi népszerűsítéséért tett sokat, Tamási regényén kívül *A két koldusdiákot* és *A beszélő köntöst* fordította. Minden bizonnyal a lehető legtisztességesebben közelíti meg az Ábel hangulatát, gondolatait, játékoságát és tragikus mélységeit, annyira, hogy ha csak angolul olvassa az ember, nyelvileg is igazán élvezhető, értékes irodalmi élményben lehet része. Azonban ha utána a megfelelő magyar részt is újraolvassuk – ha visszafordul a szőnyeg a színére –, akkor érződik igazán a különbség. A gondolatokat, a képeket, a humort és a keserűséget, sőt bizonyos nyelvi fordulatokat is le lehet fordítani, a székely tájszólás melengető erejét nem. Csupán egy-két példa ennek illusztrálására: „No, ezt köszönettel veszem” – angolul: „Well, thank you very much” (29), nagyjából visszafordítva így hangzik: „Hát, nagyon köszönöm.” Vagy: „Azt hittem, hogy csak a tréfa fogja” – angolul: „I thought he was joking” (33), ami kb. azt jelenti: „azt hittem, viccel”. „Ahogy kipattant a szemem, abban a pillanatban az ajtó is megnyílt, s hát kit hozott az Isten? Édesanyámat. Úgy felszöktem, hogy még a házat is szinte elvittem” – „As my eyes popped open, at that moment the door opened too, and a welcome guest appeared. My Mother! I jumped up so quickly I almost brought the house down” (41). Visszama-gyarártva: „Amint kipattant a szemem, az ajtó is kinyílt, és szívesen látott vendég jelent meg. Édesanyám! Olyan gyorsan ugrottam fel, hogy majdnem ledöntöttem a házat.” Nem a fordító hibája vagy hiányossága, hogy az angolban nincs

megfelelője például az „erősen” határozó székelyes alkalmazásának (amint a mai magyarországi magyarban sem használatos): „Erősen megbántam” a szimplább „I was very sorry suddenly”-re változik (16), ami csak annyi, hogy „hirtelen nagyon sajnáltam”. Vagy a székelyes visszautalásnak a kérdésre: „én igen”, „én jól” – amikor Ábel válaszul mondja édesapjának. „Én kicsi, mert ülök”, angolul: „I am small as I am sitting down” (3), vagyis „kicsi vagyok, mert ülök”. A jelentése ugyanaz, a hangulata egyáltalán nem.

A Tamási-féle székely–magyar nyelvhez fogható regisztere egyszerűen nincs az angolnak. Talán leginkább megközelítheti az írek nyelvében még sok helyen fellelhető dialektus, amely az ősi gael-ír nyelv struktúráját, kifejezéseit, nyelvtanilag eltérő formáit az angolon keresztül tartja meg, s ezáltal a standard angolnál sokkalta ízelesebb, képiesebb, archaikusabb. (Nyilván ezt fedezve fel, a szatmárnémeti Benedek Zsolt úgy ültette át magyar színpadra J. M. Synge, a XIX–XX. század fordulóján élt ír drámaíró remekművét, *A nyugati világ bajnokát* pár éve, hogy a csángó hanglejtést és beszédritmust felidéző, néhol szinte balladásan ismétlődéses nyelven szólaltak meg az ír szereplők.) Valószínűleg azonban csak az angol nyelv írek által beszélt formáját ismerő közönség számára működne az ilyen fordítás, s ma már talán az is erőltetetten vagy idegenül hangzana.

Czine Mihály a bevezetésben a nyugati kortársak első világháború utáni „elveszett nemzedékéhez” kapcsolja Tamásit, de kiemeli a nagy különbséget: a kisebbségi sorba taszítottságot. Az Ábel-regény „hegyek közé zárt székely világot” pedig a Bartók és Kodály muzsikájában megidézetthez hasonlítja – megtalálva ezzel talán az egyetlen kulturális támpontot, amelyet a nyugatiak is ismerhetnek. Rámutat Ábel „mély természetes nemességére”, zordon sorsa, körülményei ellenére is „napfényes kedélyére”, „mintha maga is csak azért lenne, hogy a föld mostohaságaiból színt és illatot pároljon”, de arra is, hogy a személyes és népi sors mögött ember és magány, természet és civilizáció, természet és vallás nagy kérdései feszülnek „a lehető legtermészetesebben a valóság és mese, játék és költészet színes szövetében” (a *Nép és irodalom* kötetben közölt Tamási Áron írásából vesz át részleteket az angol szöveg, 5–6, magyarul 277–278).

Ilyen, az olvasót kézenfogó kísérő tanulmánnyal s a szőnyeg visszáján is át-átütő eredeti színeket felvillantó, alapvetően jó fordításban valamit mégiscsak lehet közvetíteni a székely Homérosz érzés-, hit-, gondolkodásvilágából, hősenek, népének észjárásából. Nagy szükség lenne persze legalább az Ábel-trilógia többi részének, a *Jégtörő Mátyás*nak, néhány esszének és az *Énekes madár*-féle drámának hasonló színvonalú lefordítására.

A vers- és próza fordítások mellett a színművek még mostohább sorsra ítéltettek: magyarországi drámaírók közül – Molnár Ferencen, majd később Örkény Istvánon kívül – alig-alig olvasható angolul valaki az utóbbi évtizedekig. Páskándi Géza jó szerencséje, hogy Brogyányi Jenő nemcsak lefordította számos drámáját, hanem helyzeténél fogva megtehetette, hogy a feleségével, a rendező Pamela Billiggel közösen alapított kis New York-i művészszínház, a Threshold Theatre Company (Küszöb Színtársulat) előadásában – sikerrel – be is mutathas-

son néhányat New Yorkban, majd Londonban, sőt Magyarországon is. Joggal írja, hogy „ha a Páskándi-darabok, mondjuk, Londonban vagy Párizsban jelentek volna meg, mint angol vagy francia irodalmi művek, szerzőjüket a világ egyik vezető színműírójaként tartanák számon mindenütt”. Persze ő is jól tudja, hogy ha Páskándi Londonban vagy Párizsban élt volna, nem ilyen drámákat írt volna, hiszen ezek, mint folytatja, „bár egyetemes nyelven szólnak, kimutathatóan a szülőföld meggyötört talajából eredtek” (*Színvilág*, 1993. február). Ugyanez igaz Tamási vagy Sütő András munkáira is: ha valamelyik világnyelven születtek volna, alkotóikat bizonyára a világirodalom különleges színfoltjaiként, mély emberi igazságokat szokatlan múlt-jelen, hagyomány-modernség, természet-társadalom és egyén-közösség összefüggéseiben tálaló írókként tisztelnék olvasók, színháznézők, kritikusok – csak akkor éppen nem ilyen művek keltek volna életre. És általános tapasztalat szerint minél mélyebben, jellegzetesebben képeződik le az irodalomban (kiváltképpen a magyarban) a „sajátosság méltósága” – különösen ha ráadásul az írók még a határon kívüli magyar kisebbség keservét is közvetítik –, annál nehezebben jutnak el a világirodalmi megméréstetés lehetőségéhez is.

A Sütőről szóló angol nyelvű híradást mindenféle hozzáférhető fórumon, nemzetközi irodalmi és színházi lexikonokban, enciklopédiákban, interneten elérhető webhelyeken, a Kuszálík-bibliográfiát is felhasználva Cristian Réka 2015-ben lelkiismeretesen feltérképezte, és a marosvásárhelyi Sütő András Műhelykonferencia (*Milyen gazdagok vagyunk(?)*) című kötetében (és részben az art7 weboldalon) olvasható is az alaposan kikutatott, de sajnos összességében is szegényes lista. Ő is úgy találta, hogy néhány drámán kívül más műve nem létezik angolul, róla szóló kritika is alig. (Ez ugyan ellentmond annak, amit általában a drámafordításokról mondtam, ugyanakkor megerősíti a világirodalmi Sütő-jelenlét méltánytalan hiányosságait.)

Brogányi Jenő kortárs magyar drámák között Sütő trilógiáját is lefordította, sőt ezeket be is mutatták a Küszöb színházban, de döntően visszhangtalanul maradtak. Neki köszönhetjük (és kisebb mértékben testvérének, Gábornak) a New Yorkban és azzal párhuzamosan Budapesten a Corvinánál 1991-ben megjelent *New Hungarian Drama* („Új magyar dráma”) kötet válogatását és fordítását, amely Sütő Andrástól az *Egy lócsizár virágvasárnapját* tartalmazza (*The Palm Sunday of a Horse Dealer* címmel). A válogató-szerkesztő-fordító kitűnő eligazító előszava rávilágít a magyar irodalom kettős – nyelvi és (a kommunizmus idején) politikai – elszigetelődésére, de az ebből fakadó páratlan tulajdonságaira is. A nemzeti sorskérdések iránti fogékonyság, a hagyományok s a történelmi tapasztalatok meghatározó szerepe mellett Csoóri Sándor nyomán a közösség, a nemzeti önazonosság szabadságadó erejét is hangsúlyozva, mint a nyugati irodalomtól eltérő vonásokat. Ennek megértésében rendkívül hasznos módon ismerteti az amerikai kritikus Robert Corrigan elméletét a hagyományokra, a közös értékekre épülő „közösségi” társadalmat felfaló modern „kollektív”, funkció- és jövőorientált társadalomról – amely teória részben magyarázza, miért idegen

a nyugati olvasóktól a közösségi fogantatású magyar irodalom. Ugyanakkor igyekszik meggyőzni olvasóit arról, hogy az egyéni és nemzeti identitáskriszis, a megmaradás mindennapi veszélyeztetettsége közvetlenül kapcsolódik ontológiai kérdésekhez; az ezeket is közvetítő élethelyzetek a művekben „gyakran az egyetemes modern emberi léthelyzet paradigmájává válnak” (12).

Brogyányi kitér a határon kívül rekedt magyarság kemény történelmi elnyomatottságára, röviden vázolja – amit nyugatiak általában fel sem tudnak tételteni –, hogy nem saját döntésük alapján kerültek külföldre. Hasonló ködoszlato reményben fogtunk mi is erdélyi drámák fordításába – kétféle anyanyelvünk birtokában – Donald E. Morse-szal, az amerikai származású egyetemi tanárral. Kiadót találni szinte tovább tartott és nehezebb volt, mint maga a fordítás munkája. Végül az igényes írországi Carysfort Kiadó karolta fel az ügyet, és 2008-ban megjelenhetett náluk a *Silenced Voices. Hungarian Plays from Transsylvania* („Elhallgattatott hangok. Erdélyi magyar drámák”) című kötet a korábban említett drámafordításokkal. A bevezetőben a háttérismereteket bővítendő, az önhibájukon kívül kisebbségbe került erdélyi magyarokat sújtó kulturális genocídium jelenségét is próbáltuk érzékeltetni (a „kiáltás jogáért” és a „hallgatás parancsától” való megszabadításért imádkozó hargitai székely, Bódi Vencel példáján keresztül is), másrészt az *Advent* budapesti előadásának viszontagságait is jeleztük (Ablonczy László emlékeztetése segítségével a *Nemzeti lélekharangban*), hogy nyugati olvasóknak valamiféle sejtése alakuljon ki a kommunizmus általános és a magyarokat többszörösen érintő partikuláris machinációiról. A könyvbe mutatott a XX. század eleji nemzeti függetlenségi mozgalom lendületében alapított híres dublini Nemzeti Színházban, az Abbey-ben tartották – az ír nemzeti drámamozgalom kialakulásának, a kulturális identitás deklarálásának a színhelyén. Ennél méltóbb helyet keresve sem találhattunk volna. Színházi bemutatóra azonban sajnos még sehol nem került sor, minden igyekezetünk ellenére sem.

A *szuzai menyegzőt* már a 90-es években lefordítottuk, és tanítottam is a londoni Royal Holloway Egyetemen közép-európai drámakurzus részeként 1993-ban, később egy New York állambeli egyetemen 2006-ban. A Royal Holloway belső használatra ki is adta korlátozott példányszámban, de mivel ez természeténél fogva nem juthatott el távolabbra, némi átdolgozás után 2015-ben újra megjelentettük, ezúttal Cristian Réka, a Szegedi Egyetem Americana eBook sorozatának egyik alapítója meghívásának köszönhetően *The Suza Wedding Feast* címmel, a fordítók háttér- és helyzetismertető bevezetésével és Cristian Réka Sütőről szóló életrajzi jegyzetével. Az interneten elérhető és ingyen letölthető (de papírkötésben, fizikai könyvként is megrendelhető) forma elvileg segíthet, hogy bárki bárhol elérje és olvashassa, de ez megintcsak akkor válik valódi lehetőséggé, ha fel tudjuk kelteni az érdeklődést iránta.

Ezt szolgálta az a néhány alkalom, amikor külföldi egyetemen taníthattam magyar irodalmat. Igaz, kétségbeejtő élmények is adódtak: például a londoni MA-s diákok egyike, egy feminista elméleteken iskolázódott leányzó megállapította *A szuzai menyegző* szerzőjéről, hogy micsoda nőgyűlölő – „misogynist”

–, hiszen olyan jelenetet kreált, amelyben levetkőztetik, megalázzák Éannát! – Mit lehet kezdeni azzal, aki ennyit ért a drámából? De igazságtalanság volna, ha csak ezt a példát említeném, hiszen a többség ott is, máshol is – az áttételesebb, metaforikusabb megfogalmazások feloldásához nyújtott segítség és a történelmi-politikai háttérre való rávilágítás nyomán – fogékonyak bizonyult Sütő szokatlan drámaformái iránt, és lelkesedett művészi értékeiért. Különösen az *Adventnek* élvezték a költőiségét, a realizmust átszövő mítikus-balladás hangnemét, mesés-szürrealista történetformálását. Így történt azon ír drámaszakos diákok esetében is, akikkel volt módunk feldolgozni és belőle részleteket előadni (egyetemi) felolvasó színházi produkcióként. A személyes értékelmutatás és -közvetítés elengedhetetlen szükségességének a megtapasztalása ugyanakkor szkeptikusabbá is tett az évek során a törekvéseink értelmét tekintve: ha a (kultúr)hatalmi széljárással ellentétben lefordítunk és még publikálunk is nemzeti sorskérdéseket boncoló műveket, de nem tudjuk akár személyesen hozzájuk és a sorok mögé vezetni az olvasókat, akkor vajmi kevés esély van arra, hogy bármilyen hatásfokkal is a magyarokról való gondolkodás részévé váljanak.

A szuzai menyegzőt talán azért is nehezen fogadják be nyugati olvasók, mert ritka az ilyen típusú angol gondolati dráma, ellentétben a magyar nemzeti drámahagyománnyal, amely fővonalának éppen ez az erőssége. A fordításban ezért különösen figyelni kell itt a filozófiai vagy etikai érvelések világos követhetőségére, és persze arra, hogy a számunkra természetes áthallások, a metaforikus vagy parabolikus utalások megértése nélkül is, önmagában is érzékelhetők legyenek az erkölcsi dilemmák – és a perzsa történelmi szituáció jelenre tágitottsága.

Megint az ír irodalomban találtam rokonvonásokat, és amikor összehasonlító tanulmányban vettem össze *A szuzai menyegzőt* a kortárs, akkor már nemzetközi hírű ír drámaíró, Brian Friel *Fordítások (Translations)* című drámájával, az ír irodalmárok örömmel fogadták a párhuzamokat – és felfigyeltek a magyar műre. A párhuzamok kínálják magukat: az ugyanazon évben született mindkét nemzeti sorstragédia az egyén és közösség, ember és hatalom, szellem és erőszak kapcsolatát vizsgálja, kitüntetetten az anyanyelv elvesztésének tematizálásán keresztül. Friel ezt a folyamatot a XIX. század gyarmati Írországi végbement angolosított vagy angolra fordított helynevekkel operáló térképkészítés s azzal karöltve a kötelező állami (azaz angol) iskolai oktatás bevezetésének a csomópontjaiban ragadja meg. Amiről Sütő csak történelmi parabola formájában szólhat, azt az ír szerző közvetlenebb módon ábrázolhatja, de szintén történelem- és morálfilozófiai érvényű, emberi létkérdésekké táguló egyetemességgel. Dramaturgiájuk is hasonló: egyéni hősök helyett a közösségi drámatípusban az egész nemzeté a tragikus veszteség. Mindkét darab azzal a szellemes megoldással demonstrálja a nyelvfosztottságot, hogy a drámai helyzet szerinti két különböző anyanyelvű csoport tagjai a színpadon egyazon nyelven beszélnek egymással és egymás között, s csak bizonyos esetekben kerül előtérbe nyelvtörés vagy

a nyelv kétféleségből adódó megértési probléma. Mintha egyszerre láthatnánk-hallhatnánk a nyelvvesztés folyamatát és egyben az eredményét is.

Az *Advent* rituális, lírikus, metaforikus, mesei-mitikus, népi-szürrealista vonásokat ötvöző formája szintén merőben eltér a Nyugaton ismert művektől. A betlehemezés például nyilván ismeretlen a nagyvilágban, bár Angliában, Írországban a közelmúltig szórványosan fennmaradtak a valamelyest asszociálható „mummers” nevű karácsony környéki alakoskodó népszokások (a fordításban is ezt használtuk). Sütő hol biblikus, szakrális vagy balladás nyelvéhez, hol a kedves, humoros, évődő párbeszédeihez közelítő „halvány lenyomat” teremtése igazi szellemi izgalom és gyönyörű játék volt, hiszen folyamatosan megmerítkezhettünk a varázslatos képi-nyelvi sokrétűségben, ahogyan csak a szöveget szavanként, mondatonként átrágó fordítók szembesülnek vele. Mindig dilemma, hogy az eredeti közönség számára ismerős, de más nyelven idegenül ható képeket szó szerint érdemes-e fordítani, hogy azzal egyediségüket, különbözőségüket emeljük ki, vagy inkább angolul megszokottabbakkal helyettesítsük őket, hogy az otthonosság érzetét keltsük. Mindkét (a fordításelméletekben az eredeti és a célkultúra közötti közvetítőként emlegetett) módszert alkalmaztuk, azonban amikor csak tehetjük, inkább megtartottuk az eredetit, és angolul szokatlan, de a képzeletben felidézhető képeket kreáltunk. Néha viszont szó szerint eltérő, de a helyzetnek megfelelő angol szólást vagy közismert fordulatot alkalmaztunk, például Réka Borbála-játszására mondja Bódi Vencel, hogy „bolond libból...”, ez az angol vicces „mad as a hatter” lett (visszafordítva: „bolond, mint a kalapos”). Az egyik nehézséget az adta, hogy a kántáló vagy népi vallásos énekeket és népdalokat olyan ritmusban fordítsuk, hogy angolul is énekelni lehessen a dallamukra (persze legjobban szerettük volna egy cd-n a könyvhöz mellékelni a benne énekelteket). A jégmadár fordításában egy kis szabadságot engedélyeztem magunknak: a biológiai jégmadár „kingfisher” (szó szerint „királyhalászt” jelentő) szótári angol neve helyett a nemlétező „bird of ice”, azaz valóban jégmadár nevet adtuk neki mesés-mitikus asszociációi miatt. Ez a róla szóló ének ritmusába is beleillik, s egyúttal a dráma csodás madarává emeli.

Az *Advent a Hargitán* egy részletét közölte angolul a *Hungarian Review* – ez a 2010 óta működő, hiánypótló, külföldön Magyarországot reprezentáló, kéthavonként megjelenő, angolnyelvű folyóirat. Mellette Cristian Réka mélyen értő, az idegeneket az egész erdélyi-kisebbségi problémakörbe bevezető, a drámát részletesen elemző tanulmánya, amely meghatóan meleg hangon emlegeti személyes ismeretségét is Sütő Andrással, aki gyermekkorában „Kisrékának” szólította őt. Ugyancsak a *Hungarian Review*-ban jelent meg Bollobás Enikő elismerő recenziója a *Silenced Voices* kötetről, amelyben egyenként tárgyalja a benne foglalt műveket, háttérrel, világirodalmi párhuzamokkal is. Az *Advent* archaikus világát, emberi kapcsolatait, biblikus, példázatos nyelvét, linearitás helyett ciklikus, mitikus időkezelését emeli ki, s hosszan idéz Bódi Vencel tragikus imájából és darabzáró emelkedett szavaiból.

Hálásak vagyunk minden ilyen támogató gesztusért. Illúzióink ugyan rég nincsenek arról, hogy segíthetünk néhány magyar írónak betörni a világirodalomba, s ezzel visszaszerezhetni valamennyit a „kiáltás jogából”, mégis fontosnak érezzük, hogy egy valamikori „rendes feltámadás” lehetőségéhez jótányival hozzájáruljunk. Hogy valami nyoma maradjon a nagyvilágban a „Nagy Romlás” fenyegette kultúrának, amelybe a Tamásik, Sütő Andrások gigantikus életművei talán újra életet lehelhetnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ablonczy László: *Nemzeti lélekharang*. Budapest, 2007, Codex.
- Bertha Csilla: Tragedies of National Fate: a Comparison between Brian Friel's Translations and its Hungarian Counterpart, András Sütő's A szuzai menyegző. *Irish University Review*, 17.2 (1987), 207–222.
- Bertha Csilla és Donald E. Morse: Introduction: Falling through the Cracks. In *Silenced Voices. Hungarian Plays from Transylvania*. Dublin, 2008, Carysfort, 1–18.
- Bollobás Enikő: Silenced Voices – Hungarian Plays from Transylvania. *Hungarian Review*, II.6 (2011), 118–125.
- Brogányi Jenő (vál., szerk., ford.): *New Hungarian Drama*. Budapest, 1991, Corvina. Introduction, 9–15.
- Cristian Réka: Lamps of Memory: On András Sütő's Advent in the Hargita Mountains. *Hungarian Review*, V.3 (2014), 78–88, majd részlet András Sütő: *Advent in the Hargita Mountains*. Ford. Bertha Csilla és Donald E. Morse, uo. 89–95.
- Sütő András műveinek recepciója az angol nyelvű világban. In *(M)ilyen gazdagok vagyunk(?) – Sütő András-műhelykonferencia*. Szerk. Lázok János. Kolozsvár–Marosvásárhely, 2015, Polis–UartPress, 151–161; ebből részletek: <http://art7.hu/irodalom/suto-andras-az-angol-nyelvu-vilagban>
- Czine Mihály: Tamási Áron. In uő.: *Nép és irodalom, I–II*. Budapest, 1981, Szépirodalmi, I, 269–284.
- Kuszálík Péter: *Sütő András életműve. Annotált bibliográfia*. Budapest–Csíkszereda, 2009, OSzK–Pro-Print.
- Sütő András: *Istenek és falovacskák*. Bukarest, 1973, Kriterion.

MŰFORDÍTÁSOK

- Páskándi Géza: *Moment of Sincerity. Nine Plays (Az őszinteség pillanata. Kilenc dráma)*. Ford. Brogányi Jenő. Kolozsvár, 1999, Polis.
- Sütő András: The Palm Sunday of a Horse Dealer (Egy lócsiszár virágvasárnapja). In *Drama Contemporary – Hungary. Plays by András Sütő, etc. Performing Arts Journal*, New York, és ua. in *New Hungarian Drama*. Ford. Brogányi Jenő. Budapest, 1991, Corvina, 17–63.
- ugyanennek felolvasó színházi előadása, The Threshold Theatre Company, 1976. okt. 12.
- *Star at the Stake (Csillag a máglyán)*. Ford. Brogányi Jenő. *Modern International Drama in Translation*, 13.2 (1980), 53–97.
- ugyanennek angol nyelvű színházi bemutatója: The Threshold Theatre, New York, 1979. márc. 24.
- *Cain and Abel (Káin és Ábel)*. Ford. Brogányi Jenő. Bemutató: The Threshold Theatre Company, 1980. március 6. Ford. Brogányi Jenő.

- *The Wedding Feast at Suza (A szuzai menyegző)*. Ford. Bertha Csilla és Donald E. Morse. London, 1993, Southerland House Texts.
  - Ugyanez, átdolgozva: *The Suza Wedding Feast*. Szeged, Americana, eBook, <http://www.ieas-szeged.hu/news/andras-sutos-the-suza-wedding-feast-from-americana-ebooks/>; *Introduction*. Csilla Bertha és Donald E. Morse, I-XI; *A Note on András Sütő*. Cristian Réka, 123–126.
  - *Advent in the Hargita Mountains (Advent a Hargitán)*. In *Silenced Voices. Hungarian Plays from Transylvania*. Ford. Bertha Csilla és Donald E. Morse. Dublin, 2008, Carysfort, 21–98.
- Tamási Áron: *Abel Alone (Ábel a rengetegben)*. Ford. Kuttna Mari. Budapest, 1966, Corvina.

Sütő András: *Csillag a máglyán*. R.: Brogyányi Jenő. Jelenet az előadásból (Threshold Theater Company, New York, 1979.)